Απτχος (Ι)ε.α. Δημήτριος Σκουργιάς

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Αίτια και Αφορμαί

Καλημέρα σας,

Αξιότιμε κύριε πρόεδρε

Αξιότιμοι κύριοι προσκεκλημένοι

Αγαπητοί Συνάδελφοι

Κατ' αρχήν , θα ήθελα να απευθύνω εγκάρδιο χαιρετισμό σε όλους όσοι συμμετέχουν στο Συνέδριο αυτό της ΕΑΑΑ με θέμα ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ και να ευχηθώ επιτυχία στις εργασίες του.

Θα μιλήσουμε για τον πελοποννησιακό πόλεμο. Ειδικότερα για τα αίτια και τις αφορμές του πολέμου αυτού. Δηλώνω εξαρχής ότι θα είμαι συνοπτικός κατά τον λόγον του Αισχύλου ΄΄εν βραχεί λέξον τα καίρια΄΄.

Ευρισκόμενοι στην ιστορική πόλη των Αθηνών, την γενέτειρα του Περικλή, του Θουκυδίδη, του Σωκράτη, του Πλάτωνος και πλείστων όσων άλλων ΄΄γονέων της ανθρωπότης΄΄ όπως λέει ο Ι. Μακρυγιάννης, αισθάνεται κανείς ότι ακούει τα βήματα της ιστορίας.

Από εδώ πιο κάτω πρέπει να περνούσε ο Περικλής κατεβαίνοντας από τον Χολαργό στην Πνύκα ή στο Δημόσιον Σήμα, για να εκφωνήσει τον Επιτάφιον Λόγον, την διασημότερη δημηγορία στην ιστορία της ανθρωπότητος.

Την εποχή εκείνη διεμορφώθη η ιστορία, το «κάλλιστον εύρημα των Ελλήνων» κατά τον Νικίτα Χωνιάτη με την έννοια της καταγραφής των

γεγονότων του παρελθόντος , της αναλύσεως αλλά και της αιτιολογίας αυτών.

Σήμερα θα μιλήσουμε για τα προ του πολέμου αυτού γεγονότα, για την πορεία της Αθήνας και της Σπάρτης και των εκατέρωθεν συμμάχων προς την σύγκρουση για τα λεγόμενα αίτια και τις αφορμές που προκάλεσαν στον πόλεμο.

Ο Θουκυδίδης διαχωρίζει τις αφορμές από τα αίτια του πολέμου. Αφορμές θεωρεί την Επίδαμνο και τα γεγονότα που πυροδότησε , την εξέγερση της Ποτίδαιας και το Μεγαρικόν ψήφισμα. Για την αιτία του πολέμου γράφει, ότι η πραγματική αν και ανομολόγητη αιτία --- η αληθεστάτη πρόφασις , αφανεστάτη δε λόγω --- ήταν η ανάπτυξη της αθηναϊκής ισχύος, που προκάλεσε φόβο στους Λακεδαιμονίους και τους ανάγκασε να αποφασίσουν τον πόλεμο.

Πριν έρθουμε στην περίοδο 436-431, στην οποία συμβαίνουν τα προαναφερθέντα γεγονότα, είναι χρήσιμη μια συνοπτική αναδρομή στο παρελθόν, για να λάβουμε μια εικόνα του ιστορικού πλαισίου της εποχής εκείνης.

Γράφει ο Θουκυδίδης ΄΄των δε πρότερων έργων μέγιστον επράχθη το Μηδικόν και τούτο όμως διοίν ναυμαχίαιν και πεζομαχίαιν ταχείαν την κρίσιν έσχεν΄΄. Από τα προηγούμενα πολεμικά γεγονότα λέει, το πιο σημαντικό ήταν οι περσικοί πόλεμοι, που όμως κρίθηκαν γρήγορα με δύο ναυμαχίες και δύο πεζομαχίες.

Αναφέρω συνοπτικά, το 490 η μάχη του Μαραθώνος. Αρχηγός ο Μιλτιάδης. ΄΄Στρατός πας όλωλεν βαρβάρων΄΄ λέει ο Αισχύλος ο οποίος έλαβε μέρος στην μάχη. Ο Αισχύλος λέι και κάτι άλλο ΄΄Παν πλήθος και πας πλούτος αρετή υποίκη΄΄

Το 480 η ηρωική μάχη των Θερμοπυλών με τον Λεωνίδα, τους 300 Σπαρτιάτες και τους 700 Θεσπιείς. Μνημείωδης η απάντηση του Λεωνίδα όπως την καταγράφει ο Πλούταρχος ΄΄Του Ξέρξου γράψαντος πέμψον τα όπλα αντέγραψε ΜΟΛΩΝ ΛΑΒΕ΄΄. Προκαλεί πάντοτε ρίγη συγκινήσεως το επίγραμμα του Σιμωνίδη «Ω Ξείν αγγέλειν Λακεδαιμονείς ότι τηδε κείμεθα τοις Κείνων ρήμασι πειθόμενοι».

Το 480 επίσης η ναυμαχία της Σαλαμίνος. Αρχηγός ο εκπληκτικός Θεμιστοκλής. Ευφυής, διορατικός, υπέρμαχος της ναυτικής ισχύος των Αθηνών έχει την ιδέα να δοθεί η κύρια και αποφασιστική μάχη στη θάλασσα, όπερ και έγινε με πλήρη επικράτηση των Ελλήνων. ΄΄ Και ξυνέβη ως είκασεν Θεμιστοκλής΄΄ , θα έλεγε ο Αρριανός αν έγραφε και για τον Θεμιστοκλή εκτός από τον Μέγα Αλέξανδρο.

Τέλος η μάχη των Πλαταιών το 479 με αρχηγό τον Παυσανία και η ναυμαχία της Μυκάλης με αρχηγό τον Ξάνθιππο. Αυτού του Ξανθίππου παις είναι ο Περικλής ο Αθηναίος πολιτικός ηγέτης και στρατηγός, ο πρωταγωνιστής της ιστορικής αυτής περιόδου.

Πρέπει να επισημάνουμε ότι η ελληνική νίκη εναντίον των περσών, ΄΄η νίκη του πολιτισμού εναντίον της βαρβαρότητος΄΄ όπως γράφει ο Ηρόδοτος, έχει κοσμοϊστορική σημασία, διότι αν τότε είχε πέσει η Ελλάς,

η πορεία της Ευρώπης και του δυτικού πολιτισμού θα ήταν εντελώς διαφορετική.

Ήδη πριν τους περσικούς πολέμους η Σπάρτη είχε συγκροτήσει την πελοποννησιακή συμμαχία με μέλη μια σειρά πόλεων της Πελοποννήσου και επίσης την Κόρινθο, τα Μέγαρα, την Θήβα και την Αίγινα, πριν από την κατάκτησης της από την Αθήνα το 457. Η Σπάρτη διεύθυνε την πελοποννησιακή συμμαχία ως ηγεμονική δύναμη. Συγκαλούσε και προήδρευε στις συνελεύσεις και διοικούσε τον στρατό της σε οποιαδήποτε κοινή επιχείρηση.

Όταν η Σπάρτη απεσύρθη από τη συνεχιζόμενη σύγκρουση με τη Περσία, την ηγεσία του αγώνως ανέλαβε η Αθήνα. Συγκρότησε το 477 την Αθηναϊκή Συμμαχία με μέλη τις ελληνικές πόλεις των νήσων του Αιγαίου, της δυτικής ακτής της Μικράς Ασίας και της περιοχής του Ελλησπόντου.

Βαθμηδόν η συμμαχία περιήλθε υπό την πλήρη κυριαρχία της Αθήνας η οποία αύξησε περαιτέρω την ισχύ και τον πλούτο της, έγινε ναυτική αυτοκρατορία και οι σύμμαχοι της υποτελείς, υπόχρεοι φόρου, χωρίς δικαίωμα αποχωρήσεως από τη συμμαχία.

Στον ελληνικό χώρο πλέον, έχουν δημιουργηθεί δύο στρατιωτικές συμμαχίες η σπαρτιατική και η αθηναϊκή, οι οποίες προβάλουν ισχύ στον ίδιο χώρο και διεκδικούν την ηγεσία της Ελλάδος. Μεταξύ τους δημιουργούνται ανταγωνισμοί, τριβές και εν τέλει αυξανόμενη εχθρότητα. Επί πλέον η Σπάρτη και οι σύμμαχοι της αισθάνονται φθόνο αλλά και φόβο, για την αυξανόμενη ισχύ, τον πλούτο και το επεκτατικό φρόνιμα της Αθήνας.

Ο Θουκυδίδης καταγράφει την πρώτη φανερή διάσταση μεταξύ Αθήνας και Σπάρτης, όταν η Αθήνα έστειλε στη Σπάρτη στρατιωτική δύναμη, για να την βοηθήσει να καταστείλει την επανάσταση των Μεσσήνιων ειλώτων. Οι Σπαρτιάτες όμως φοβούμενοι μήπως οι Αθηναίοι συμμαχήσουν με τους είλωτες εναντίον τους, τους απέπεμψαν.

Δημιουργείται επίσης καχυποψία και αντίθεση της Σπάρτης όταν η Αθήνα καθ υπόδειξιν του Θεμιστοκλή, ανοικοδόμησε τα τείχη της, αμέσως μετά την Περσική εισβολή και ολοκλήρωσε την κατασκευή και οχύρωση του Πειραιά με τα τρία φυσικά του λιμάνια.

Μετά από μια δεκαετία σποραδικών συγκρούσεων, κατά τις οποίες καμία πλευρά δεν κατάφερε να επικρατήσει, το 445 υπεγράφη η τριακονταετής ειρήνη η οποία διατηρούσε το status quo. Η Σπάρτη παρέμεινε κυρίαρχη δύναμη στην ηπειρωτική Ελλάδα, ενώ η Αθήνα διατήρησε τον έλεγχο της θάλασσας και της αυτοκρατορίας της.

Αυτά μέχρι το 436.

Επίδαμνος

Τότε στην Επίδαμνο, το σημερινό Δυρράχιον, όταν κατά τη διάρκεια μιας εμφύλιας διαμάχης, οι ολιγαρχικοί εκδιώχθηκαν από την πόλη, συμμάχησαν με τους γειτονικού Ιλλυριούς και επιτέθηκαν στη γενέτειρα

τους. Οι δημοκρατικοί πολιορκημένοι στην Επίδαμνο, ζήτησαν βοήθεια από την Κέρκυρα, την πόλη που είχε αποικίσει την δική τους και που με τη σειρά της υπήρξε κάποτε αποικία της Κορίνθου. Οι Κερκυραίοι ωστόσο αρνήθηκαν.

Οι δημοκρατικοί της Επιδάμνου στράφηκαν ακολούθως προς την Κόρινθο, η οποία ανταποκρίθηκε, ασμένως παρότι γνώριζε ότι η παρέμβασή της θα συνιστούσε μείζονα πρόκληση για την Κέρκυρα, με την οποία είχε κακές σχέσεις για διάφορους λόγους.

Η ανάμειξη των Κορινθίων και η αποστολή φρουράς δύο χιλιάδων ανδρών και εποίκων στη Επίδαμνο περιέπλεξε την κατάσταση. Ακολούθησε αξίωση των Κερκυραίων να εκδιωχθούν από την Επίδαμνο οι Κορίνθιοι και οι έποικοι. Όταν οι Όροι αυτοί απερρίφθησαν, οι Κερκυραίοι πολιόρκησαν την Επίδαμνο, οπότε οι Κορίνθιοι προκήρυξαν την ίδρυση νέας αποικίας εκεί.

Άλλες πόλεις μεταξύ των οποίων τα Μέγαρα και η Θήβα, μέλη της Πελοποννησιακής συμμαχίας συνέδραμαν την Κόρινθο δια χρημάτων και μεταγωγικών πλοίων. Η Σπάρτη απείχε.

Τελικώς οι Κερκυραίοι ζήτησαν ειρηνική επίλυση της διαφοράς, αποχώρηση των Κορινθίων και διαιτησία. Άλλως η Κέρκυρα ήταν υποχρεωμένη, να αναζητήσει στηρίγματα αλλού. Η απειλή ήταν ευδιάκριτη. Στην ανάγκη η Κέρκυρα θα στρεφόταν προς την Αθήνα για βοήθεια.

Η κατάσταση αρχίζει πλέον να καθίσταται περίπλοκη και να λαμβάνει επικίνδυνη δυναμική. Ένα έλασσον περιστατικό σε μια απομεμακρυσμένη γωνιά του ελληνικού κόσμου, είχε προκαλέσει μια κρίση που έθετε πλέον σε κίνδυνο τη σταθερότητα ολόκληρου του Ελληνισμού.

Οι συνειρμοί που παραπέμπουν στο Σεράγεβο όπου δολοφονήθηκε το 1914 ο αρχιδούκας της Αυστρίας Φερδινάρδος, με αποτέλεσμα να ξεσπάσει ο πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, είναι αναπόφευκτοι.

Η ανάμειξη της Κορίνθου άρχισε να εμπλέκει μέλη της πελοποννησιακής συμμαχίας, παρακινώντας τη Κέρκυρα να στραφεί για βοήθεια προς την Αθήνα, με ορατό τον κίνδυνο μείζονος συρράξεως.

Οι Κορίνθιοι εν τέλει προχώρησαν στη κήρυξη πολέμου εναντίων της Κέρκυρας και στην αποστολή στην Επίδαμνο ενός στόλου 75 πλοίων και 2000 οπλιτών. Η δύναμη αυτή αιφνιδιάστηκε καθοδόν και συνετρίβη στην ναυμαχία της Λευκίμης από 80 Κερκυραϊκά πλοία.

Νέα επιθετική ενέργεια των Κορινθίων εναντίον των Κερκυραίων στα Σύβοτα το 433 με 150 πλοία, απέβη άκαρπη, όταν οι Κορίνθιοι, παρά την αρχική τους επικράτησή και λίγο πρίν επιχειρήσουν απόβαση στην Κέρκυρα, υπεχώρησαν όταν στη περιοχή εμφανίστηκαν 20 Αθηναϊκά πλοία τα οποία απέστειλε η Αθήνα προς ενίσχυση των δέκα αρχικώς σταλθέντων, μετά την επίτευξη αμυντικής συμφωνίας μεταξύ Αθήνας και Κέρκυρας.

Η συμφωνία αυτή ,κατόπιν αιτήματος των Κερκυραίων προς την Αθήνα επετεύχθη , κυρίως λόγω του ναυτικού της Κέρκυρας,

αποτελούμενο από 120 τριήρεις, το οποίο θα ήταν πολύτιμο στην Αθήνα ενόψει του επερχόμένου πολέμου. Ενδεχόμενη ήττα της Κέρκυρας και ενσωμάτωση του στόλου της στην Πελοποννησιακή συμμαχία, θα ανέτρεπε αυτομάτως εις βάρος της Αθήνας την ισορροπία δυνάμεων.

Οι Αθηναίοι μετά τα Σύβοτα αποφεύγοντας περαιτέρω εμπλοκή άφησαν τα πλοία των Κορινθίων να επιστρέψουν

Η Εξέγερση της Ποτίδαιας

Οι Ποτιδαιάτες, ήταν μέλη της Αθηναϊκής Ηγεμονίας και ταυτοχρόνως άποικοι της Κορίνθου. Οι σχέσεις μεταξύ Ποτίδαιας και Κορίνθου ήταν στενές. Γνωρίζοντας ότι οι Κορίνθιοι αναζητούσαν τρόπο να εκδικηθούν, οι Αθηναίοι φοβήθηκαν, μη συνενωθούν με τον εχθρικώς διακείμενο βασιλιά της γειτονικής Μακεδονίας και προκαλέσουν εξέγερση στη Ποτίδαια. Από εκεί υπήρχε κίνδυνος, η ανταρσία να λάβει διαστάσεις και να προξενήσει προβλήματα στην Ηγεμονία.

Χωρίς συγκεκριμένη αφορμή, οι Αθηναίοι διέταξαν τους Ποτιδαιάτες, να γκρεμίσουν τα θαλάσσια τείχη, να εκδιώξουν τους άρχοντες που έστελναν κάθε χρόνο οι Κορίνθιοι και να τους παραδώσουν έναν αριθμό ομήρων.

Τα μέτρα αυτά είχαν σκοπό να αποσπάσουν τη Ποτίδαια από την επιρροή της Κορίνθου και να την θέσουν υπό τον πλήρη έλεγχο της Αθήνας. Αποτελούσαν επίσης αυστηρή προειδοποίηση στους πιθανούς στασιαστές.

Οι υποψίες των Αθηναίων σύντομα επαληθεύτηκαν. Με την υποστήριξη των Κορινθίων οι Ποτιδαιάτες εξεγέρθηκαν έχοντας λάβει προηγουμένως υπόσχεση από την Σπάρτη ότι συγχρόνως θα εισβάλει στην Αττική. Όταν όμως την άνοιξη του 432 οι Ποτιδαιάτες εξεγέρθηκαν η Σπάρτη δεν τήρησε το λόγο της αυτό.

Εν τω μεταξύ οι Αθηναίοι, σύναψαν ειρήνη με τους Μακεδόνες και περικύκλωσαν την Ποτίδαια το καλοκαίρι του 432, αρχίζοντας μια πολιορκία που κράτησε πάνω από δυο χρόνια και έληξε με την καταστολή της εξεγέρσεως.

Θα ήθελα εδώ να αναφέρω, ότι στην μάχη της Ποτίδαιας, έλαβε μέρος και ο Σωκράτης με τον νεαρό Αλκιβιάδη. Στον διάλογο του Πλάτωνος ΄΄Χαρμίδης΄΄ , ο Σωκράτης αρχίζει την αφήγηση αναφέροντας ΄΄Ηκομεν τη προτεραία εσπέρας εκ Ποτιδαίας από του στρατοπέδου΄΄.

Το Μεγαρικόν Ψήφισμα

Το τρίτο γεγονός, το οποίο επιδείνωσε περαιτέρω τις σχέσεις μεταξύ Αθήνας και Σπάρτης και των συμμάχων τους, ήταν η θέσπιση, εκ μέρους της Αθήνας, τον χειμώνα του 433-432, ενός ψηφίσματος, το οποίο απέκλειε τους Μεγαρείς από τα λιμάνια της Αθηναϊκής Ηγεμονίας και από την αγορά της Αθήνας. Αυτό είναι το λεγόμενον Μεγαρικόν Ψήφισμα.

Πρόκειται για μέτρο ασκήσεως οικονομικής πιέσεως, εισάγεται για πρώτη φορά στις διακρατικές σχέσεις και συνιστά καινοτομία του Περικλή, όπως η διαιτησία στη Τριακονταετή Ειρήνη και η επιμαχία με

την Κέρκυρα. Ο ίδιος ο Περικλής υποστήριξε πεισματικά το ψήφισμα μέχρι τέλους.

Ο σκοπός του Μεγαρικού Ψηφίσματος ήταν να τιμωρήσει τους Μεγαρείς για την συμπαράταξη τους με τους Κορινθίους και να στείλει ένα αντίστοιχο μήνυμα στους συμμάχους τους.

Κήρυξη του Πολέμου

Μετά τα γεγονότα της Ποτίδαιας και υπό την πίεση των Κορινθίων και των Μεγαρέων, οι οποίοι είχαν μεγάλη εχθρότητα εναντίων των Αθηναίων, η Σπάρτη συγκάλεσε, τον Ιούλιο του 432 την σπαρτιατική συνέλευση, προσκαλώντας όποια συμμαχική πόλη, είχε παράπονα από την Αθήνα να προσέλθει στην Σπάρτη και να τα εκθέσει.

Στο σημείο αυτό ο Θουκυδίδης παραθέτει 4 δημηγορίες, ανά μία των Κορινθίων, των Αθηναίων, του Βασιλιέως Αρχιδάμου και του εφόρου Σθενελαϊδα. Οι δημηγορίες είναι λόγοι, ομιλίες πολιτικών και στρατιωτικών ηγετών και πρέσβεων. Εκφωνήθηκαν πριν και κατά τη διάρκεια του Πολέμου. Είναι καινοτομία του Θουκυδίδη και σκοπόν έχουν να αναλύσουν τη πολιτική και τα γεγονότα του πολέμου. Εκφράζουν επίσης τα αποφασιστικά στοιχεία στις διάφορες περιστάσεις του πολέμου.

Οι Κορίνθιοι κατηγόρησαν δριμύτατα του Αθηναίους, για επιθετική πολιτική εις βάρος των μελών της Πελ. Συμμαχίας και ζήτησαν την άμεση κήρυξη του πολέμου. Έκλεισαν την ομιλία τους λέγοντας ότι οι Αθηναίοι για τίποτε άλλο δεν ήρθαν στον κόσμο παρά μόνον ούτε οι ίδιοι να ησυχάζουν, ούτε να αφήνουν τους άλλους ανθρώπους στην ησυχία τους.

Ο σκοπός των Κορινθίων ήταν πρωτίστως, να ανακτήσουν ελευθερία δράσεως, ώστε να συντρίψουν οριστικώς την Κέρκυρα. Επιπροσθέτως αποζητούσαν όχι μόνο να πάρουν εκδίκηση από τους Αθηναίους αλλά και να διαλύσουν την Αθηναϊκή Ηγεμονία οριστικώς και αμετακλήτως. Με την τελευταία αυτή θέση συμφωνούσε απολύτως και η φιλοπόλεμη παράταξη της Σπάρτης.

Οι Αθηναίοι Πρέσβεις απάντησαν ότι η πόλη τους πρωτοστάτησε στην αντιμετώπιση και κατανίκηση των Περσών και δικαίως κατέχει ηγετική θέση στον Ελληνικό χώρο. Δήλωσαν επίσης, ότι η άσκηση της αρχηγίας αυτής, τους οδήγησε από την ανάγκη των πραγμάτων, στην ανάπτυξη της Ηγεμονίας, στο σημείο που βρίσκεται σήμερα, στην αρχή από φόβο, έπειτα για την τιμή και αργότερα για λόγους συμφέροντος.

Τέλος, οι Αθηναίοι πρότειναν επίλυση των διαφορών με διαιτησία, όπως προβλέπει η Τριακονταετής Συνθήκη Ειρήνης. Άλλως, είπαν θα πολεμήσουν και οι ίδιοι εναντίον εκείνων που έχουν κηρύξει τον πόλεμο.

Η επόμενη δημηγορία είναι του Βασιλέως Αρχιδάμου, ο οποίος δεν επιθυμούσε τον πόλεμο. Επισήμανε ότι η Αθήνα ήταν μεγάλη δύναμη, διαφορετική από την Σπάρτη, με σημαντικούς πόρους, εκτεταμένη ηγεμονία και κυριαρχία στη θάλασσα.Τέλος, πρότεινε την αποστολή επίσημου διαβήματος στην Αθήνα και προετοιμασία για την μορφή του

πολέμου που θα είχαν να αντιμετωπίσουν αν αποτύγχαναν οι συνομιλίες.

Τελευταίος μίλησε ο έφορος Σθενελαϊδας. Αυτός ζήτησε οι Λακεδαιμόνιοι να ψηφίσουν κατά τρόπο αντάξιο της Σπάρτης. Ψηφίστε Πόλεμο είπε. Μην αφήσετε τους Αθηναίους γίνουν ισχυρότεροι και μην προδώσετε τους συμμάχους μας.

Όταν ολοκληρώθηκε η καταμέτρηση των ψήφων, η μεγάλη πλειοψηφία είχε αποφανθεί ότι οι Αθηναίοι παραβίασαν την ειρήνη. Στην ουσία είχαν ψηφίσει υπέρ του πολέμου.

Ο πόλεμος τελικώς άρχισε το 431 , όταν η σύμμαχος της Σπάρτης Θήβα, εισέβαλε στις Πλαταιές σύμμαχο της Αθήνας. Τελείωσε το 404 με ήττα της Αθήνας. Κράτησε 27 ολόκληρα χρόνια με μικρή διακοπή, παρότι η φιλοπόλεμη μερίς της Σπάρτης, οι οποία εν πολλοίς τον επέβαλε εκτιμούσε ότι θα είχε μικρή διάρκεια.

Αλλά ο πόλεμος είναι όπως λέει ο Κλαούζεβιτς το κατ’ εξοχήν πεδίον της αβεβαιότητος και των απρόβλεπτων καταστάσεων.

Επρόκειτο βεβαίως για εμφύλιο πόλεμο ο οποίος έφθειρε τις υλικές και ηθικές δυνάμεις του Ελληνισμού όπως γράφει ο Κων/νος Παπαρρηγόπουλος.

Εδώ όμως πρέπει να σταματήσω. Για όσα άλλα αφορούν τον Πελοποννησιακό πόλεμο παραπέμπω στον ίδιο τον Θουκυδίδη. Η ιστορία του άλλωστε είναι «κτήμα ες αει» αιώνια παρακαταθήκη ξυμπάσης της ανθρωπότητος, όπως γράφει ο ίδιος στο διάσημο χωρίο Α22.

Σας Ευχαριστώ.

Αντιπτέραρχος (Ι) εα Δημήτριος Σκουργιάς